

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-75>

УДК 334.73:338.432

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

DEVELOPMENT OF COOPERATIVE PROCESSES IN AGRICULTURE

Томілін Олексій Олександровичдоктор економічних наук, професор,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6454-1154>**Багаліка Тарас Олексійович**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID : <https://orcid.org/0009-0004-8802-5524>**Tomilin Oleksii, Bahalika Taras**

Poltava State Agrarian University

У статті здійснено аналіз дефініцій «кооперація», «кооператив», проаналізовано підходи до визначення економічного змісту даних понять. Розкрито тенденції формування та розвитку кооперативних відносин в агропромисловому виробництві країни. Проведено дослідження сутності поняття кооперації у наукових та енциклопедичних виданнях. Проведено аналіз динаміки і структури продукції сільського господарства у розрізі галузей рослинництва і тваринництва (у постійних цінах 2016 року). Проаналізовано зміни положення нарощення обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції в Україні. Проведено аналіз динаміки зміни кількості зареєстрованих кооперативів за видами їх діяльності в Україні за період з 2016 по 2023 рр. Розкрито загальні принципи коопераційних та інтеграційних процесів в аграрному бізнесі національної економіки. Проаналізовано зміни в динаміці щодо нарощення обсягів виробництва сільськогосподарських культур в Україні за період з 1990 по 2023 рр. Визначено головні причини, які стримують розвиток кооперації та окреслено напрями подальшого їх розвитку в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: кооперація, кооператив, кооперативні відносини, економічні відносини, сільське господарство, агропромислове виробництво.

Summarizing the views of scientists, it has been proven that cooperation is a form of work organization in which a significant number of people jointly participate in one or different but interconnected work processes. The development of agricultural cooperatives is characterized by instability, a low level of competitiveness of products produced by the cooperative sector. Changes in the dynamics of increasing the production of agricultural crops in Ukraine are analyzed. The general principles of cooperation and integration processes, which testify to the transformation and convergence of the studied forms of division of labor, are substantiated. Considering the available resource potential, the state cannot independently ensure the further development of economic and other activities of cooperatives with the aim of increasing material well-being. It is proved that cooperation as a cooperation of all branches of the cooperative movement needs a single main center that will expand opportunities and prospects for comprehensive development of the organizational and economic mechanism of functioning of the country's agro-industrial production. In a practical and scientific sense, the understanding of the essence of cooperation was formed in the process of institutionalization of the principles of joint interaction of people, the development of society, and the economic system. A promising direction of further scientific research has been determined – the development of an internal regulatory economic mechanism for the development and management of cooperation, taking into account world experience. It has been proven that the regulatory economic mechanism of entrepreneurial activity will be able to ensure efficiency, competitiveness and prompt adaptation of agricultural production to new business conditions in the current difficult financial and economic situation. A promising direction of further research is the construction of new forms of cooperation, the internal economic mechanism of management methods and the systematic use of resources in the restoration of the cooperative movement. The most important restraining factors and problems that must be solved for the successful development of agricultural cooperation in Ukraine are highlighted. The main reasons that restrain the development of cooperation in the agricultural sector of the economy of Ukraine have been determined.

Key words: cooperation, cooperative, cooperative relations, economic relations, agriculture, agro-industrial production.

Постановка проблеми. У сучасних ринкових умовах кооперативний розвиток залежить від ефективного використання не лише внутрішніх переваг у формі кооперативних цінностей, але і від використання потенційних можливостей, створених глобалізацією світової економіки. Аграрна галузь неспроможна ефективно функціонувати як високодохідне виробництво без підтримки держави, а рівень економічного інтересу товаровиробників низький. Про це свідчать низькі ціни попиту, відсутність механізму забезпечення виробникам доходів на рівні встановленої ціни пропозиції [9, с. 53]. У нинішніх ринкових умовах соціально-економічного й фінансово-економічного розвитку держави базовою метою формування майбутньої моделі економіки України є активна та цілеспрямована політика щодо стану ринку сільськогосподарської продукції, організаційно-функціональних зв'язків між суб'єктами господарювання ринку, цінової політики на сільськогосподарську продукцію, стану світового ринку засобів захисту рослин у сільському господарстві [15, с. 184]. Таким чином, дослідження питання сучасного стану кооперації та динаміки змін розвитку кооперативних процесів у сільському господарстві є актуальним і необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формування та розвитку кооперації висловлюють: Л. Алексеєнко, В. Олексієнко, А. Юркевич [1], С. Бородаєвський [2], В. Зіновчук [4], П. Куцик, С. Семів, В. Куцик, Ю. Полякова, Б. Шевчик [5], А. Пантелеймоненко [7], М. Малік, О. Шпикуляк, В. Мамчур [8] та інші вчені-економісти. Незважаючи на глибину дослідження наукових основ становлення та розвитку кооперативних відносин у сільському господарстві, недостатньо дослідженими залишаються питання розвитку кооперативних процесів у сільському господарстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад формування та розвитку кооперативних відносин, відповідно до концепції сталого розвитку. Дотепер відсутній єдиний підхід щодо визначення сутності кооперації та фінансового регулювання кооперативних відносин, як в законодавчих актах, так і в наукових обґрунтуваннях вчених. Перспективним напрямом подальших досліджень є побудова нових форм кооперації, внутрішнього економічного механізму методів управління та системного використання ресурсів у відновленні кооперативного руху з метою забезпечення конку-

рентоспроможності малих та середніх вітчизняних підприємств, які зможуть забезпечити оперативну адаптацію виробництв аграрної сфери до нових умов господарювання.

Виклад основного матеріалу. Кооперація, як соціально-економічне явище, виникла в далекому минулому, яка безперечно належить до видатних надбань на шляху пошуків справедливого і досконалого суспільства. Ще з часів сивої давнини і до наших днів широко розповсюдженими в селах були такі об'єднання селян, як артілі по вилову риби, заготівлі дров, вирубування і сплавляння лісу, видобування торфу, художніх промислів і т.і. Кооперативні відносини, як форма організації праці людей, існувала на всіх етапах розвитку суспільства. Чим складнішими були економічні відносини між товаровиробниками, тим різноманітнішими й досконалішими були властиві їм форми кооперації. Визначення сутності та економічних основ кооперації актуально співвідноситься з об'єктивною необхідністю спільного, сумісного вирішення людьми широкого кола насущних проблем. Значний вклад у спробу відродити розуміння істинної сутності кооперації і кооперативного підприємства зробив учений В. Зіновчук. Зокрема, дослідник має особливий підхід і розглядає розвиток кооперації в нинішніх умовах з позиції групових дій сільськогосподарських товаровиробників, і як процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше – за допомогою групових дій [4, с. 25].

Отже, кооперація витримала випробування часом і довела свою життєздатність в умовах різних суспільно-економічних устроїв і забезпечує продуктивну активізацію людського чинника на всіх рівнях економіки. Можна сказати, що кооперація – це високоорганізована форма взаємодопомоги, взаємовиручки та захисту своїх соціальних і економічних прав і інтересів. Необхідним є усвідомлення корисності і необхідності кооперативної справи, адже без підтримки держави всі прагнення та бажання будуть малоефективними. В Україні розвиток сільськогосподарських кооперативів характеризується нестабільністю, низьким рівнем конкурентоспроможності продукції, виробленої кооперативним сектором, мінімальним впливом на розвиток аграрної економіки, мінімізацією виробничих та ринкових ризиків [8, с. 45]. Так, розкриття терміна «кооперація» вимагає ширшого визначення,

Таблиця 1

Виклад сутності поняття кооперації у наукових та енциклопедичних виданнях

Виклад змісту викладення	Джерело
Кооперація – це форма організації праці і діяльності, при якій велика кількість людей бере участь у виконанні поставленого завдання.	Алексєєнко Л. М., Олексієнко В. М., Юркевич А. І. [1] Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник). К. Видавничий будинок «Максимум». Тернопіль : «Економічна думка». 2000. 592 с.
Кооперація – це процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше – за допомогою групових дій".	Зіновчук В. В. [4] Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ, 2001. 380 с.
Кооперація – це добровільне об'єднання власності (різних об'єктів і форм) та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності, а також система економічних відносин.	Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. [6] Економічний енциклопедичний словник : у 2т. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ. 2005. 616 с.
Кооперація є лише особливою формою кооперації, а остання далеко не завжди втілюється саме у ньому, а кооператив утворюється тільки тоді, коли група осіб (фізичних чи юридичних) з однаковими господарськими проблемами має на меті їх вирішення через добровільне демократичне об'єднання".	Пантелеймоненко А. О. [7] До питання про визначення сутності понять «кооперація» та «кооператив» у працях представників світової кооперативної думки. <i>Історія народного господарства та економічної думки України</i> . 2005. Вип. 37–38. С. 297–305.
Кооперація – це продукт двох взаємопов'язаних чинників – кооперативної ідеї та практичної кооперативної роботи.	Гелей С. Д. [3] Теорія та історія кооперації: підруч. / С. Д. Гелей, Р. Я. Пастушенко. К.: Знання, 2006. 513 с.
Кооперація являє собою таку форму співробітництва, яка шляхом об'єднання окремих осіб прагне поліпшити умови існування населення та ступенево усунути негативні явища сучасного економічного ладу.	Бородаєвський С. В. [2] Історія кооперації / С. В. Бородаєвський. Прага: Український громадський вид-ий фонд, 1925. 445 с.
Кооперація – це процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше за допомогою групових дій.	Шепіцен А. О. [14] Стратегія диверсифікації як основа формування конкурентоспроможності аграрної продукції. <i>Вісник Житомирського державного технологічного університету</i> . 2003. № 3. С. 256–259.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

адже пов'язувати цей процес лише з організаційною структурою чи процесом об'єднання ресурсів і людей неправильно. Кооперація є необхідним, важливим та пріоритетним напрямом формування та розвитку різних галузей національної економіки. На наше переконання, поняття «кооперація» слід розглядати у трьох площинах, а саме: як організаційно-інституційну структуру; враховувати економічну користь від процесу кооперації (або отримання прибутку, або зменшення питомих витрат), забезпечувати захист різноманітних інтересів членів і висвітлювати соці-

альні переваги. Отже, узагальнюючи погляди вчених, ми дійшли до висновку, що кооперація – це форма організації праці за якої, значна кількість людей спільно беруть участь у одному чи різних, але пов'язаних між собою процесах праці. В економічній літературі поряд з терміном «кооперація» науковцями часто виокремлюється термін «кооператив». У певних випадках вони ототожнюються, проте, на нашу думку, це не слід робити, адже таке ототожнення є результатом плутанини дефініцій, що витікає з неповного усвідомлення економічного змісту категорії «коопера-

тив». Об'єднання виробників у кооперативи є ефективною формою ведення бізнесу, адже оптимізація витрат відкриває багато перспектив для розширення виробництва, і як результат – нарощення прибутку. Кооперативи в змозі здійснювати ефективний контроль щодо відповідності сировини до вимог міжнародних стандартів ISO [13, с. 10]. Таким чином, кооператив слід трактувати як суб'єкт економічних відносин, що шляхом об'єднання фінансових ресурсів пайовиків забезпечує доступ до цих фінансових ресурсів тим членам, що мають найбільшу потребу в них. Кількість кооперативів за видами в Україні за 2016–2023 рр. наведено в табл. 2. Досліджуючи динаміку кількості кооперативів за видами за останні 8 років (табл. 2), слід зазначити, що загальна кількість кооперативів починаючи з 2016 року до 2023 року ми помітили тенденцію до зростання до 3825 од. Кількість обслуговуючих кооперативів також зростала з 17439 од у 2016 р. до 21033 од у 2023 р. Відносно виробничих кооперативів можна прослідкувати тенденцію щодо їх зменшення – до 149 од. та незначне зменшення кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів до 10 од. у 2023 році. Стосовно споживчих кооперативів, то їх кількість у 2023 р. зросла, порівняно з 2016 р. на 47 од.

Водночас, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зросла на 313 од. Позитивна статистика року, що минув, свідчить, що сільськогосподарська обслуговуюча кооперація в Україні почала потрохи відроджуватися. Однак важливе значення має не стільки кількість господарюючих суб'єктів, скільки їх економічна вагомість, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та

ефективність їх роботи. Для подальшого формування та розвитку сучасного кооперативного руху в сільській місцевості країни є вкрай важливою широка просвітницька діяльність, яка має бути спрямована на популяризацію кооперативних ідей серед населення. Має бути ширше залучення до процесів популяризації та економічної підтримки кооперативів представників влади на регіональному рівні, а також учених, політиків, громадських активістів, представників креативної індустрії та інших лідерів національного суспільства [5]. До загальних принципів коопераційних та інтеграційних процесів, які свідчать про трансформацію і зближення досліджуваних форм поділу праці відносять:

1. Інтеграція і кооперація являє собою процес взаємодії учасників.

2. Учасниками можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, в тому числі індивідуальні (гуртові, сімейні) підприємницькі структури.

3. Інтеграція і кооперація набуває певної організаційної форми.

4. Інтеграція і кооперація характеризуються об'єднанням фінансових ресурсів та координацією спільної діяльності її учасників.

5. Учасники кооперації мають узгоджені цілі, мету і завдання.

6. Законодавством встановлюються випадки державного регулювання, як створення, так і діяльності кооперованих та інтеграційних структур.

Як показали наші дослідження, розвиток коопераційних процесів в аграрному бізнесі національної економіки значною мірою обумовлені формуванням системи реалізації різних типів інтересів, які дозволяють проявитися: інституціональним інтересам – через

Таблиця 2
Кількість кооперативів за видами в Україні за 2016–2023 рр., од. (станом на 1 січня)

Юридична особа	Роки							Зміни (+/-) 2023 р. до 2016 р.
	2016	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Кооператив	25763	26975	27524	28071	28596	29337	29588	+3825
Виробничий	2321	2248	2222	2206	2195	2181	2172	-149
Обслуговуючий	17439	18654	19055	19547	20046	20776	21033	+3594
Споживчий	730	749	753	762	776	776	777	+47
Сільськогосподарський виробничий	998	996	1005	1009	1000	1001	988	-10
Сільськогосподарський обслуговуючий	949	1073	1207	1270	1279	1274	1262	+313

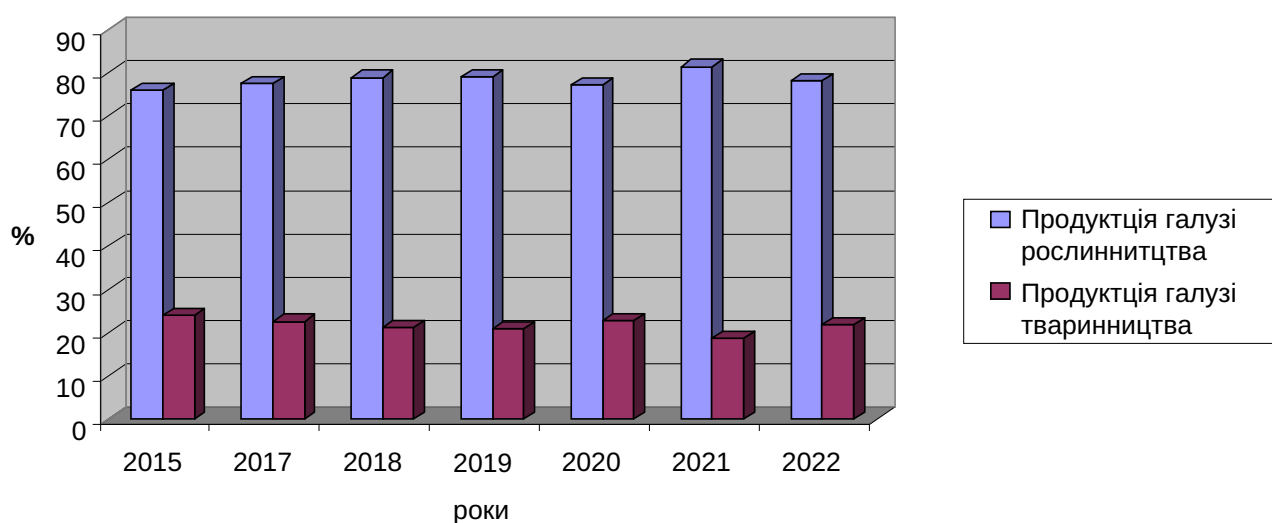
Джерело: сформовано авторами на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua]

реалізацію державної політики в області розвитку сільського господарства, формування стійкого розвитку сільських територій, оптимізацію системи міжгалузевих взаємин, збільшення податкових відрахувань, ефективну інвестиційну політику; економічним інтересам – через зростання продуктивності праці, раціоналізацію системи стратегічного планування, відтворення матеріально-технічної бази, формування ефективного цінового механізму, матеріальне стимулювання праці; земельним інтересам – через концентрацію землі у ефективного власника, збереження великих земельних масивів, відновлення родючості земель, екологічно безпечну обробку ґрунту; майновим інтересам – через поєднання приватної власності з колективною формою її використання, зростання доходів на власність, збільшення прирощених паїв і вартості акцій; виробничим інтересам – через модернізацію засобів виробництва, забезпечення координації підприємницької діяльності, задоволення потреб ринку у високоякісній екологічно безпечній продукції і послуги, подолання монополізму з боку великих торгових підприємств і організацій; соціальним інтересам – через демократичність управління, гарантію працевлаштування, створення сприятливих умов для відтворення трудових ресурсів, додаткових робочих місць. Динаміка і структура виробництва продукції сільського господарства у розрізі галузей рослинництва і тваринництва нами представлено на рис. 1.

У виробництві продукції рослинництва простежується дві тенденції: перша – спад у період з 2015–2017 рр. і друга – постійне зростання валового виробництва від 78,9% у 2018 році до максимального рівня – 81,4% у 2021 році. Система ціноутворення виступає важливим інструментом економічного регулювання міжгалузевих економічних відносин в аграрному секторі економіки, адже правильно визначена ціна дасть можливість сільгоспвиробникові бути конкурентоспроможним, як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках і мати стабільну фінансову стабільність [10, с. 23]. Споживання продуктів харчування є вирішальним чинником для формування харчової промисловості нашої держави в період ринкового реформування. Споживання основних продуктів харчування в Україні нами представлено в табл. 3.

Аналізуючи табл. 3, слід зазначити, що впродовж 1990–2021 рр. для України були сприятливими в цілому, але не за всіма основними продуктами харчування спостерігається означена тенденція. З 1990 по 2015 рр. спостерігається зростання споживання за такими видами продукції як картоплі на 101,1% та олії до 117,2%. За такими видами продуктів як: хлібні вироби та цукор спостерігається незначне зниження, відповідно до раціональних норм споживання з 2020 по 2021 рр. Проте, зазначена тенденція не можна вважати негативною, оскільки раціональними нормами споживання для хлібних виробів є 101 кг, а цукру 38 кг на одну особу на рік.

Рис. 1. Динаміка і структура продукції сільського господарства у розрізі галузей (у постійних цінах 2016 року; % до загального обсягу)

Джерело: сформовано авторами на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua]

Таблиця 3

**Споживання основних продуктів харчування в Україні за 1990–2021 рр., кг
(на одну особу за рік)**

Види продуктів	Раціональні норми споживання	Фактично в Україні (роки)								2021 р. у % до	
		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	раціональних норм	1990 р.
хлібні вироби	101	141,0	128,4	124,9	123,5	111,7	103,0	96,6	92,7	91,8	65,7
цукор	38	50,0	31,6	36,8	38,1	37,9	36,0	27,8	28,5	75,0	57,0
олія	13	11,6	8,2	9,4	13,5	15,4	12,3	12,3	13,6	104,6	117,2
картопля	124	131,0	123,8	135,4	135,6	133,0	138,0	134,0	132,4	106,8	101,1

Джерело: сформовано авторами на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua]

Переважає більшість населення регіонів у більшій мірі споживає більш доступні продукти харчування: хліб, овочі, баштанні культури, яйця, картоплю, олію та інші рослинні жири. Дану тенденцію в зменшенні споживання вищенаведених продуктів харчування можна пояснити наявністю економічної кризи всередині країни, та як наслідку широкомасштабного російського вторгнення в Україну. Найголовнішими стримуючими чинниками й проблемами, які необхідно вирішити для успішного розвитку аграрної кооперації в Україні визначимо такі: низький рівень мотивації особистих селянських господарств до об'єднання в кооперативи та недостатня проінформованість про переваги й можливості кооперативної моделі ведення бізнесу; недостатній рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка характеризується ускладненою процедурою, недоступністю кредитування, недовірою учасників кооперативного руху до державних програм допомоги; низький рівень розвитку матеріально-технічної бази кооперативів, особливо в частині забезпечення сучасною дорогою технікою, невикористання можливостей та переваг спільної експлуатації сільськогосподарських машин і обладнання; недостатній рівень кваліфікації та досвіду управлінського персоналу аграрних кооперативів у сферах менеджменту, маркетингу, оподаткування, стратегічного розвитку, низький рівень залучення лідерів українського суспільства до процесів об'єднання людей та розвитку кооперативної ідеї в аграрному секторі [5]. Важливу роль у національній економіці відіграє агропромислове виробництво, від рівня якого залежить позиціонування нашої держави

на світовому ринку щодо продукції аграрного сектору. Виробництво сільськогосподарських культур в Україні за період з 1990 по 2022 рр. нами представлено в табл. 3. Виробництво – це процес взаємодії сфер виробництва, переробки, галузей ринкової інфраструктури, зберігання, гуртової та роздрібною торгівлі [10]. Одними з головних інструментів, які дозволяють мінімізувати виробничі та ринкові ризики в аграрній сфері є диверсифікація та хеджування [9, с. 8]. Як показує аналіз табл. 3, з 2015 по 2021 рр. спостерігається позитивна динаміка щодо нарощування обсягів виробництва сільськогосподарських культур в Україні, а з 2022 року за всіма досліджуваними сільськогосподарськими культурами спостерігаємо їх зменшення. Дану тенденцію в зменшенні виробництва сільськогосподарських культур можна пояснити наявністю економічної кризи всередині країни, та як наслідку широкомасштабного російського вторгнення в Україну.

Головні причини, які стримують розвиток кооперації в аграрному секторі національної економіки України полягають у наступному: слабка обізнаність аграріїв щодо переваг сільськогосподарської кооперації; відсутність висококваліфікованих ТОП-менеджерів, здатних ефективно координувати діяльність обслуговуючих кооперативів; недосконалість законодавства України (ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» та Податковий кодекс визнають сільськогосподарський обслуговуючий кооператив неприбутковою організацією, що значно ускладнює процедуру реєстрації); недостатній розвиток інструментів фінансування кооперативів агропромислового виробництва.

Таблиця 3

Виробництво сільськогосподарських культур в Україні 1990–2022 рр., тис. т.

Роки	Зернові та зернобобові	Цукровий буряк	Соняшник	Картопля	Овочеві культури
1990	51009	44264	2571	16732	6666
1995	33930	29650	2860	14729	5880
2000	24459	13199	3457	19838	5821
2005	38016	15468	4706	19462	7295
2010	39271	13749	6772	18705	8122
2015	60126	10331	11181	20839	9214
2016	66088	14011	13627	21750	9415
2017	61917	14882	12236	22208	9286
2018	70057	13968	14165	22504	9440
2019	75143	10204	15254	20269	9688
2020	64933	9150	13110	20838	9653
2021	86010	10854	16392	21356	9935
2022	53864	9941	11329	20899	7512
%	105,1	22,4	у 4,4 р.б.	у 1,2 р.б.	у 1,1 р.б.

Джерело: сформовано авторами на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua]

Висновки. Кооперативна модель ведення бізнесу є необхідним, важливим та пріоритетним напрямом розвитку різних галузей національної економіки, а особливо агропромислового виробництва країни. Подальший розвиток кооперації сприятиме реалізації ресурсного потенціалу села, збереженні робочих місць, соціальному розвитку і нових якісних відносин між товаровиробниками. На наше глибоке переконання, запорукою відтворення галузевої структури агропромислового виробництва може бути тільки розши-

рене відтворення при зростаючих масштабах кооперації виробництва. Перспективним напрямом дальших наукових досліджень є адаптація побудови нових форм кооперації, внутрішнього економічного механізму методів управління та системного використання ресурсів у відновленні кооперативного руху під специфіку діяльності аграрних підприємств, соціальному розвитку і нових якісних відносин у сфері кооперації безпосередньо в сегменті аграрних підприємств з урахуванням потреб стейкхолдерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексєєнко Л. М., Олексієнко В. М., Юркевич А. І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник). Видавничий будинок «Максимум». Тернопіль : «Економічна думка». 2000. 592 с.
2. Бородаєвський С. В. Історія кооперації. Прага : Український громадський видавний фонд, 1925. 445 с.
3. Гелей С. Д., Пастушенко Р. Я. Теорія та історія кооперації: підруч. Київ : Знання, 2006. 513 с.
4. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Друге видання, доп. і перероб. Київ : Логос, 2001. 380 с.
5. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 1(48). С. 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptrp.1.48.2023.3956>
6. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ. 2005. 616 с.
7. Пантелеймоненко А. О. До питання про визначення сутності понять “кооперація” та “кооператив” у працях представників світової кооперативної думки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С. 297–305.

8. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: монографія / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.
9. Томілін О. О. Особливості регулювання міжгалузевих відносин в системі ціноутворення. *Вісник Донецького університету економіки та права*. Донецьк, 2012. Вип. 2. С. 53–57. URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1560>
10. Томілін О.О. Формування міжгалузевих зв'язків агропромислового виробництва та їх вплив на структурну політику бурякоцукрового підкомплексу: автореф. дис...д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ : НААН України, ННЦ «ІАЕ», 2015. 39 с.
11. Томілін, О., Краснікова, О., Гечбаія, Б., Зоря, С., Дроботя, Я., & Синиця, Ю. (2023). Управління ризиками в аграрному секторі: фінансовий аспект. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(51), 147–162. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.51.2023.4096>
12. Томілін О. О., Тютюнник Ю. М., Бражник Л. В., Дроботя Я. А. Фінансово-економічний словник – довідник / за наук. ред. проф. О. О. Томіліна / Полтава : ПДАУ. 2023. 108 с. URL: <https://dSPACE.pdau.edu.ua/handle/123456789/15028>
13. Ульянченко О. В., Томілін О. О., Бухало О. В., Коломієць С.А. Розвиток кооперативних відносин в овочепереробному підкомплексі. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва*. Серія “Економічні науки”: зб. наук. пр. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, 2019. № 2. С. 3–12. URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/6581>
14. Шепіцен А. О. Стратегія диверсифікації як основа формування конкурентоспроможності аграрної продукції. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2003. № 3. С. 256–259.
15. Vdovenko, N., Tomilin, O., Kovalenko, L., Badri, G., & Konchakovskiy, E. (2022). Global trends and development prospects of the market of plant protection products. *Agricultural and Resource Economics*, 8(2), 179–205. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.02.10>.

REFERENCES:

1. Alekseyenko L. M., Oleksiyenko V. M., Yurkevych A. I. (2000). *Ekonomichnyy slovnyk: bankiv'ska sprava, fondovyy rynek (ukrayins'ko-anhliys'ko-rosiys'kyy tlumachnyy slovnyk)* [Economic dictionary: banking, stock market (Ukrainian-English-Russian explanatory dictionary)]. Vydavnychyy budynok «Maksimum». «Ekonomichna dumka». Ternopil: 592 p. [in Ukrainian]
2. Borodayevs'kyy S. V. (1925). *Istoriya kooperatsiyi* [History of cooperation]. Praha: Ukrayins'kyy hromads'kyy vyd-yy fond. 445 p. [the Czech Republic]
3. Heley S. D., Pastushenko R. Ya. (2006). *Teoriya ta istoriya kooperatsiyi* [Theory and history of cooperation]. Kyiv: Knowledge. 513 p. [in Ukrainian]
4. Zinovchuk V. V. (2001). *Orhanizatsiyini osnovy sil'skohospodars'koho kooperatyvu* [Organizational foundations of an agricultural cooperative]. Druhe vydannya, dop. i pererob. Kyiv: Lohos, 380 p. [in Ukrainian]
5. Kutsyk, P., Semiv, S., Kutsyk, V., Polyakova, YU., & Shevchyk, B. (2023). Stan, problemy ta priorityty rozvytku ahrarnoyi kooperatsiyi v Ukrayini v konteksti vyklykiv suchasnosti [The state, problems and priorities of the development of agricultural cooperation in Ukraine in the context of modern challenges]. *Finansovo-kredytna diyal'nist' Problemy teorii ta praktyky*. № 1(48), pp. 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3956>
6. Mochernyy S. V., Larina Ya. S., Ustenko O. A., Yuriy S. I. (2005) *Ekonomichnyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Economic encyclopedic dictionary]. Lviv, World. 616 p. [in Ukrainian]
7. Panteleymonenko A. O. (2005) *Do pytannya pro vyznachennya sutnosti ponyat' «kooperatsiya» ta «kooperatyv» u pratsyakh predstavnykiv svitovoyi kooperatyvnoyi dumky* [To the question of defining the essence of the concepts «cooperation» and «cooperative» in the writings of representatives of world cooperative thought]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*. Output 37–38, pp. 297–305. [in Ukrainian]
8. Rozvytok sil'skohospodars'koyi kooperatsiyi ta intehratsiyini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky (2019). [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy]: monohrafiya / Natsional'nyy naukovyy tsentr «Instytut ahrarnoyi ekonomiky» [Malik M. Y., Shpykulyak O. H., Mamchur V. A. ta in.] za red. M. Y. Malika. Kyiv: NNTs IAE. 374 p. [in Ukrainian]
9. Tomilin O. O. (2012) *Osoblyvosti rehulyuvannya mizhhaluzevykh vidnosyn v systemi tsinoutvorennya* [Peculiarities of regulating inter-branch relations in the pricing system]. *Visnyk Donets'koho universytetu ekonomiky ta prava*. Donets'k. V. 2. P. 53–57. Retrieved from: URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1560> [in Ukrainian]

10. Tomilin O. O. (2015) Formuvannya mizhhaluzevykh zv'yazkiv ahropromysloвого виробництва та yikh vplyv na strukturnu polityku buriakotsukrovoho pidkompleksu [Peculiarities of regulating inter-branch relations in the pricing system]: avtoref. dys...d-ra ekon. nauk: 08.00.03. Kyiv: NNTs IAE. 39 p. [in Ukrainian]
11. Tomilin, O., Krasnikova, O., Hechbayya, B., Zorya, S., Drobotya, Y., & Synytsya, YU. (2023). Upravlinnya ryzykamy v aharnomu sektori: finansovyy aspekt [Risk management in the agricultural sector: financial aspect]. *Problemy teorii ta praktyky finansovo-kredytnoyi diyal'nosti* [Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice]. № 4. Vol. 51, pp. 147–162. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.51.2023.4096> [in Ukrainian]
12. Tomilin O. O., Tyutyunnyk Yu. M., Brazhnyk L. V., Drobotya Y. A. (2023) Finansovo-ekonomichnyy slovnyk – dovidnyk [Financial and economic dictionary – reference]/ za nauk. red. prof. O. O. Tomilina / Poltava: PDAU. 108 p. Retrieved from: URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/15028> [in Ukrainian]
13. Ul'yanchenko O. V., Tomilin O. O., Bukhalo O. V., Kolomiyets' S. A. (2019) Rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v ovochepererobnomu pidkompleksi [Development of cooperative relations in the vegetable processing sub-complex]. *Visnyk KHNAU im. V.V. Dokuchayeva. Seriya «Ekonomichni nauky» zb. nauk. pr. / Khark. nats. ahrar. un-t im. V.V. Dokuchayeva*. Kharkiv: KHNAU. № 2, pp. 3–12. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/6581> [in Ukrainian]
14. Shepitsen A. O. (2003) Stratehiya dyversyfikatsiyi yak osnova formuvannya konkurentospromozhnosti ahraryoi produktsiyi [Diversification strategy as a basis for forming the competitiveness of agricultural products]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*. Zhytomyr. № 3, pp. 256–259. [in Ukrainian]
15. Vdovenko, N., Tomilin, O., Kovalenko, L., Badri, G., & Konchakovskiy, E. (2022). Svitovi tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku rynku zasobiv zakhystu Roslyn [Global trends and development prospects of the market of plant protection products]. *Journal of Agricultural and Resource Economics*. № 8(2), pp. 179–205. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.02.10>. [in Ukrainian].